

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

Erdélyi múlt, román jelen, magyar jövő

Elhangzott 1988. március 6-án, a budapesti Jurta színházban, a Magyar Demokrata Fórum nyilvános vita-ülésén.

Gondolom, megértik, hogy erdélyi írástudó életében ez a mostani nem akármilyen pillanat. Egész tudatos életemben vágytam arra, hogy szűkebb hazámról alkotott eszméimet a magyar közvélemény képviselői elé tárhassam. Ez az alkalom ma érkezett. Kérem, engedjék meg, hogy kurtára fogott előbeszédként pár személyes szót mondhassak.

A szenvedés, az áldozatvállalás, a tanúságtétel sajnos nem biztosítéka az igazságnak. Ködös elmével és tisztátalan szívvel is átélhet valaki eseményeket. Hány Fabrizio del Dongo bolyongott tágas waterloo-i csatatereken anélkül, hogy maga körül s magában fölneszelt volna a világtörténelem csörömpölésére! A régi haditérképek fölé görnyedő historikus gyakran jobban tudja, mint az izgatott kortárs, a ziháló szemtanú. A tanúságtétel – az igazságnak ez a keresztyén kritériuma – azonban nem fölösleges, mert nemcsak a szó kell hogy igaz legyen, hanem az is, aki mondja. Ám a hiteles tudás sem elég. A tudás csak eszköze lehet a lényeges igazság kimondásának, ehhez pedig az szükségeltetik, amit görög szóval *kairosznak* neveztek. A görög szó elsődleges jelentése az alkalmas pillanat – tágabb értelemben pedig ez a valamire való, a sors vagy az istenek által valamire szánt idő. Ennek az ihletett megítélése teszi a gondolkodó vagy az államférfi igazságát elevenné; ha a *kairoszon* kívülre esik, félre lehet söpörni: fölösleges.

S épp e legdöntőbb ponton kell haboznom. Népem sorsa és a magam esendő élete nem tudni, milyen csillagzat alatt találkozik. Bízom benne, hogy a valamennyiünk gyarló eszmélete pislá fényénél azért kibetűzhető: mit is jelent tapasztalatunk.

Kérem, higgyék el: gondosan mérlegeltem mindazt, amit mondandó vagyok. Előföltévéseim az erdélyi tragédia súlya alatt sokban módosultak, régebbi nézeteim kedvelőinek így óhatatlanul csalódást kell okoznom.

Úgy vélem, három történelmi krízis-csomópontot lesz helyes kiválasztanunk, hogy az erdélyi magyarságnak nemcsak a helyzetét értsük meg, hanem hogy méltóképpen lokalizálni tudjuk Európa etnikai és kulturális térképén. Az első a Monarchia összeomlása 1918-ban, a második a magyar főnnhatóság *de facto* megszűnése Észak-Erdélyben 1944 őszén, a harmadik a jelenlegi összeroppanás. Az I. világháború végén Erdély magyar kisebbsége számot vethetett az 1848-ban követelt és 1867-ben megvalósult unió jó és rossz következményeivel. Előnyünkre szolgált az, hogy az egységes és centralizált magyar államszerkezetben a magyar népelem relatív többséggel rendelkezett, így a liberális modell szerint választott külön erdélyi Diéta román szupremáciájának rémképe elhárult. A központosított államszerkezetbe való betagozódás azonban azt is jelentette, hogy a nemzetiségi kérdést a vármegyei közigazgatás helyi kellemetlenségként kezelte, és Erdély magyar elitjének semmiféle saját stratégiája nem volt és nem is lehetett azon kívül, hogy a budapesti parlamentet és kormányt az erdélyi román irredenta letörésére ösztökélje. Ami politikai előny ily módon elveszett, azt a magyarság gazdasági, szociális, kulturális dominanciája azonban nagyjából láthatatlanná tette. A múlt fénye és dicsősége, a hierarchia csillogása, a városok takaros protestáns csöndje, a lázas Budapesttől távol egy hagyománytisztelőbb európai modernség föltűnés nélküli szorgalma, a polgárosulás és a liberalizmus gérokkos tiszteletreméltósága a magyarság egyik legvirágzóbb provinciájának mutatta Erdélyt. Ez elföldte azt a tényt, hogy ez a szokásjogon, a régi tekintély beidegződéseiben és az összmonarchia föltételes jóindulatán nyugvó kiváltságos helyzet mennyire törekeny – és azt, hogy az alsó osztályokat nem lehetett többé figyelmen kívül hagyni, pláne ha társadalmi és szimbólumokat illető elégtelenségük egybeesett egy születő új nemzet szilaj akaratá-

val. A románság elitje szükségképpen modernebb volt, mint a magyarságé: tanítók és ügyvédek tisztán politikai osztaga volt ez, nem pedig enervált viktoriánus mágnások, esztétizáló dendik és régimódián erőszakos adminisztrátorok egység nélküli együttese, Rabindranath Tagore iránt lelkesedő esperesek szelíd és hatástalan szellemi irányítása mellett. Ez az elit, különösen a dzsentrí része, az impériumváltáskor egyszerűen Magyarországra menekült, hogy vagonlakóként gyarapítsa különféle fantasztá szélsőséges mozgalmak segédcapatait. Erdély nem omlott össze 18-ban, mert az unió folytán külön léte elsorvadt — de a magyarság elitjének még volt annyi saját hagyománya, hogy a megmaradt része összeszedje magát, és meghagyott állásai-ból afféle deszkavárat tákoljon össze, amelyből az önvédelem, sőt, a pozíciók visszahódításának műveleteit megkezdhetette. A vármegyeház elesett, de a kúria, a templom, a kávéház, az orvosi rendelő, a gimnázium, a kaszinó, a lapszerkesztőség megmaradt, sőt, parlamenti szereplésre, kormánybuktató machinációra is nyílt némi mód. A jó társaság továbbra is a grófnék köré csoportosult, s a román megyefőnök, térparancsnok, polgármester alig remélhette, hogy befogadják. Tudom, hogy ezt ma már nehéz elképzelni, de ez igenis erőt adott. A magyarság nem érezhette, hogy teljesen alul van, ha a szociális piramis csúcsán ugyanazokat a brit fazonra szabott, előkelően blazírt szittyákat láthattak, mint annak előtte. Gróf Bánffy Miklós franciául teázott Ferdinánd királlyal, románul — persze tájnyelven — csak bonchidai parasztjaival beszélt. A budapesti kormány élén épp-úgy egy Bethlen gróf állott, mint az erdélyi Magyar Párt élén. Szilézia részleges kivételével a Monarchia romhalmazából csak az erdélyi magyar elit maradt meg úgy-ahogy, éppen mert az erdélyi magyarság kiszorulván az igazi politikából, a hatalomváltás bekövetkezte nem volt parancsoló szükség. Azon fölül a 67-es unió folytán az erdélyi magyar elit amúgy is elvesztette volt már politikai szerepét, rábízta magát Tiszára és a vármegyei kancellistákra — csak ez utóbbiak tűntek el, akut hiányt keltve bálrendezőikben.

Az 1918-i sokk elsősorban az államtól függő rétegeket érintette, s ezek Kelet-Európában szokás szerint számosak. De a megrázkódtatás kevésbé volt heves, mint mondjuk Elzászban. Ám a jelképes seb mély volt. Modern országokban a becsület, a

tekintély, a hierarchia jelei a központi államtól háramlanak az alattvalókra. A gróf nem igazi gróf saját királya nélkül. Hogyan juthat előre valaki, ha a jelképes középpont idegenek kezében van? Ez a magyarokat zavarba ejtette. A románokat pedig fölingerezte a magyar főrendek változatlan XIX. századi andalgása gondosan nyírt sövényeik között. El kellett dönten, ki az úr a házban — kissé nyersen fogalmazva így lehet magyarázni a 30-as évek radikális mozgalmait. A két háború közti Nagy-Románia tele volt idegen elitekkel. Márpedig a XX. századi radikalizmus nem egyszerűen a felső osztályok, hanem az etnikailag idegen felső osztályok ellen irányul — a weimari köztársaságtól a mai Afrikáig. Amikor Ugandából deportálják a hindukat vagy amikor Trinidadban gyilkolják őket, jusson eszünkbe Erdély. A XX. századi nacionalizmus — szemben liberális múlt századi elődjével — nem ellenzi a zsarnokságot, ha azt „a mieink” gyakorolják. Ezt az ideát a Rajnától keletre és az Óresundtól délre mindenütt megtalálhatjuk. Van neki fasiszta, van kommunista, sőt, plebejus demokrata variánsa.

Mondani sem kell, az idegen elitekkel szembeni ellenszenv a maga szokásos radikális és gyáva módján a velük közös kultúrájú védtelen szegényeken szokta magát kitombolni. Az utódállamok irodalma tele van örgrófjaink gőgjével, huszárfőhadnagyaink csizmaragyogtatásával, zsidó polgáraink dzsentroid elvakultságával, de ütni főleg a székely szénégetőt és a bácskai susztert szokták. 1918 és 1940 között a konfliktus, a diszkrimináció, az üldözés nagyjából kevés igazi, jóvátehetetlen megaláztatással járt. Csak a 30-as évek román faszizmusa mutatott valamit a jövőből: a magyar beszéd tiltása azonban megszakadt a tragikus bécsi döntéssel, nem válhatott igazi tapasztalattá.

Milyen állapotban várta az erdélyi magyarság a szovjet csapatokat 1944 őszén? Először is megfogyatkozva, mert zsidó felekezetű részét kiirtották, sok fiatal férfi elesett a háborúban, és számosan elmenekültek. A hagyományos erdélyi elit a háború alatt (az úgynevezett „magyar világban”) a királyi Nagy-Romániában még megvolt maradék befolyását is elvesztette, a szélsőjobb-
oldali kormányok — teljes joggal — bizalmatlanul tekintettek ómódi liberalizmusára. De ezúttal volt egy modern elit-csoport (sok tekintetben az 1918. évi román pópafiakra emlékeztető), amely ha vakon is, de a maga módján fölkészült a hatalomra

és a ragyogásra. A népi származású baloldali magyar értelmiségre gondolok, apám nemzedékére. Magyarországon kevesen tudják, hogy a népfrontos baloldali radikalizmus Erdélyben sokkal hatásosabb volt, mint itt. Ez természetes is, mert Erdélyben a magyar antifaszizmus nyilvánvalóan nemzeti önvédelmet jelentett a Vasgárdával és rokonaival szemben, s ez legyőzte a bolsevikoktól való régebbi idegenkedést. Erdély különben sem esett át a Tanácsköztársaság és a „kurzus” védőoltásain. Így hát a MADOSZ és utóda, a Magyar Népi Szövetség komoly paraszti és városi plebejus tömegekkel rendelkezett, bár irányítóinak kommunista volta felől nem lehetett kétség. Szovjet katonai fönnhatóság alatt, a „már-nem-Magyarország-még-nem-Románia” interregnumban Észak-Erdélyt ezek a fiatalemberek kerítették ideiglenesen részleges hatalmukba. Sikerült meggyőzniük a magyarság aktív részét, hogy nemzeti jövőjüket csak a kommunistákkal való kollaborálás biztosíthatja – s így egy ideig Erdélyben „baloldali” magyart, „jobboldali” románt jelentett, mert a természetes polarizáció így hozta magával. Nem vitás, hogy a kelet-európai kommunista előrenyomulás egyik világszerte is egyedülálló erődje a kolozsvári Bolyai Egyetem volt, míg a Nagyszebenből visszatelepült román egyetem diákjai antibolsevista tüntetéseket rendeztek és vasgárdista merényleteket követtek el kommunista magyar munkáskáderek ellen. Az illúzióknak könnyű volt áldozatul esni, végzetes következményeit fölismerni azonban ma is alig tudjuk. Az erdélyi magyar kommunista elit őszinteségének balekja lett, ugyanis a konjunktúrát nem pusztán nemzeti önvédelemre és pozícióteremtésre használta föl, hanem – őszinte internacionalista bolsevik lévén – oroszánrészt szerzett egy időre az országos (romániai) hatalomból, a kommunizmus egyik fő élcsapatának tekintette magát, és máig érezhető hatással sértette, bántotta, piszkálta a román nemzeti önérzetet. A sztálini pörök teremtette lehetőséget Gheorghiu-Dej és csoportja az idegen (magyar és zsidó) elit kiküszöbölésére használta föl, és Kelet-Európában egyedülálló módon a moszkoviták (Flóris, majd Luka László és Ana Pauker) vesztettek a „hazaiakkal” szemben; ezzel párhuzamosan a Magyar Népi Szövetséget megsemmisítették. A magyar kommunista elit által azonban mintegy mellékesen megszerzett pozíciók egy része egy ideig fönnmaradt – némi vármegyei hatalom az ún. Magyar Autonóm Tartományban, a művelődési apparátus, iskolahálózat;

és néhány állás a pártközpontban (Mogyorósra, Fazekas Jánosra, Vinczére célzok).

Kényelmes dolog azt állítani, hogy a diktatúrában mindegy, hogy a párttitkár, a tanácselnök, az üb-titkár, az ávós, az üzemigazgató magyar-e vagy román. Csakhogy ez sajna csöppet sem igaz. Ezen kívül pedig nemcsak róluk volt szó.

Erdélyi ügyek szemlélői gyakran csodálkoznak rajta, hogyan lehetett, hogy a szörnyű sztálini korszakban a magyarok jobban álltak Romániában, mint ma. Ezt különféle legendákkal magyarázzák, mint pl. Groza Péter dr. nagylelkűségével és az akkortájt uralkodott állítólagos nemzetekfölöttiséggel. Az igazság kiábrándító ugyan, de fontos és ismeretlen: ez a helyzet annak a vezető szerepnek volt a következménye, amelyet a magyar hivatalnoki és értelmiségi elit a Kommunisták Romániai Pártjában betöltött. *A Magyar Népi Szövetség nélkül a kommunista hatalomátvétel nem lett volna lehetséges Romániában.* Az erdélyi magyar kommunisták időleges hatalmukat kihasználva egy kis szovjet autonóm köztársaságra való nemzetiségi intézményt hoztak létre. Viszolyoghatunk ma a magyar nyelvű szakszervezeti, kolhoz-, úttörő-, ifjú-kommunista szemléktől, minden csúcsszerv magyar részapparátusától, a bolsevizált tudományos, színházi, képzőművészeti, zenei élettől, de süket és vak az, aki eltagadja: mindezek révén új erdélyi magyar vezető osztály jött létre, s létében hatalom, a hatalomban a védelem lehetősége rejlett, akkor is, ha ez egy diktatúra udvari nemessége volt csupán. Gondoljuk csak végig, mi történt a kisebbségekkel Közép- és Kelet-Európában a második világháború alatt és után. Mint tudjuk, a zsidók lemészárlásával kezdődött. De aztán jöttek a horvátországi szerbek, az ukrainai lengyelek, a lengyelországi ukránok, a macedónok, utánuk a csetnikek és domobránok leöldöcsése, majd a keleti némettség – Európa gyalázatára – máig meg nem siratott iszonyatos vége. Jól tudjuk, miért nincs ma Cseh-, Morva- és Lengyelországban német kérdés. Milliókat üldöztek el, éhezettek halálra, gyaláztak meg, géppuskáztak le. Ne feledjük, hogy Nyugat-Európa modern államainak kivételével mindenütt allogén vezető osztályok voltak, idegen fajúak, valóságos vagy kultúrájúak. A keleti nacionalizmusnak ez adja meg – az ún. harmadik világban máig élően – a maga véres megkülönböztető jegyét. Sztálin fanatikusabb híve volt az etnikailag

homogén államoknak — s ami ezzel a jelszóval jár: a rablásnak, a pogromnak, a lincselésnek, az ember név elcsúfításának —, mint bármelyik lángelkű XIX. századi hazafi. Jugoszlávia kivételével egész Európában csak a magyar kisebbségnek sikerült megkapaszkodnia Erdélyben, mert vezetői a bolsevik Új Rendnek nemcsak a szekerére kapaszkodtak föl, hanem kis ideig a bakon is ültek.

Aligha kell magyarázatát adnom annak, miért koncentrálok elemzésemben a vezető rétegekre — igazán nem mintha kedvesebbek volnának szívemnek. Legyen elég annyi, hogy az erdélyi magyar kultúra fönntartása a kolozsvári, marosvásárhelyi, bukaresti, nagyváradi magyar elit befolyásának segítségével a háború utáni magyarság egészséges önfönntartási ösztönének egyik leg-sikeresebb fegyverténye volt, bármennyi etikai hiba, tragikai vétek is terhelte légyen. A história gyakran visszataszító, de letagadni férfiatlan képmutatás.

Miben látom az új erdélyi magyar élet, magyar kultúra alapjait megteremtő kommunista vezető réteg tragikai vétségét? Ha ugyan beszélhetünk ilyesmiről olyan emberek esetében, akiknek nincs választása.¹ A vétség abban állt, hogy eltérően az első világháború előtti erdélyi román, a két háború közti erdélyi magyar elittől ez a réteg minden tekintetben a tőle idegen nemzeti érdekeket megtestesítő központi állam kénye-kedvétől függött, sőt, világ-szemléletileg is hozzá volt kötözve, ráadásul elvágva anyanemzete szolidaritásától. A régi erdélyi Magyar Párt vezetői birtokaik jövedelméből és részvényeik osztalékából éltek, nem politikai ellenfeleik folyósították a fizetésüket, a magyar lapokat az előfizetők és a hirdetések tartották el, nem a román állami költségvetés, az egyházak gazdagok voltak, és híveik áldozatkészek.

A történelem viszont az új erdélyi magyar vezető osztály patronusaira, a román kommunista vezetőkre hagyta a központosított, egységes román állam létrehozásának, a nemzetiségek fölötti vitathatatlan szupremáciának a föladatát, s e vezetők a rájuk jellemző bolsevik kíméletlenséggel, a sztálini államszerkezet kínálta korlátlan lehetőségek birtokában láttak dologhoz. Színlelés volna tagadni, hogy ebben némi népi rokonszenvre is számíthat-

1 A történelmi hűség kedvéért említjük meg, hogy a romániai SZDP Magyar Bizottsága Erdély autonómiáját javasolta.

tak. Eltekintve a nacionalista érzelmektől, micsoda zsákmány várt itt kiosztásra! A románság régi történelmi álma, a gőgös gótikus piacterek birtokba vétele. És micsoda lelki elégtétel! Az évszázadok óta a Nyugat fényében csillogó magyarság letörése és megalázása. Volt-e nép, amely valaha is ellenállott volna ily kísértésnek? Volt-e etnikai érzéstől fűtött hatalom, amely ne csapott volna le, ha kezében voltak az eszközök? Hol vannak a prágai és danckai németek, a vilnói lengyelek, a szentpétervári svédek, a delhi muzulmánok, a montréalai angolok, a bukaresti görögök, a casablancai szefárdok, a csernovici osztrák zsidók, a pekingi mandzsuk, a port-au-prince-i kreolok, a berlini hugenotta franciák, a tieszti szlovének? Ki ontott értük akár egy könnycseppet is? S melyik kisebbségi elit nem hajolt meg? Ha túl irtóztató a varsói gettó német zsoldban álló zsidó rendőreire emlékeznünk, lapozzuk föl a minapi újságot. Rabuka ezredes fidzsi-szigeti hinduellenes fajüldöző kormányának is van indiai minisztere, a ndebeléket a közeljövőben kiirtandó zimbabwei Mugabe-kormányának nemcsak shona tagjai vannak, hanem jámbor matabele-földi kollaboránsai is. Nem titok, hány német közreműködője volt a magyar és a cseh nacionalizmusnak. Nincs új a Nap alatt, tisztelt Barátaim: az erősebb legyőzi a gyöngét, és győzelme előtt megtiporja büszkeségét.

De különbség van egy helóta nép megalázása és egy saját elitel rendelkező etnikum veresége között. Ha ezt a különbséget nem értjük meg – márpedig ezt Magyarországon makacsul nem értik –, akkor soha nem fogjuk megérteni az erdélyi probléma lényegét.²

Meg kell mondanom, hogy a Ceaușescu-garnitúra gyűlölködő bértollnokai néha éleselmjűbbek ennél. A Horthy-rendszerre szórt rituális átkok mellett újabban föltűnedezik Nagy Istvánnak, a kolozsvári kommunista asztalossegédből lett akadémikusnak, a fő-fő szocrealista írónak, az ötvenes évek Romániája vezető figurájának az alakja. Visszaemlékeznek rá, hogy a népies magyar nacionalistából lett fanatikus bolsevik költő, nyelvész és irodalmár, Szabédi László annak idején leninista alapokról támadta a nagy román irodalomtörténészt, George Calinescut. Mindez

2 Az erdélyi magyar értelmiség magatartása érthetetlen lenne, ha a 70-es évekig nem lett volna veszténivalója, eszmei s anyagi.

persze arra szolgál, hogy a magyarságot a fasizmus mellett a sztálinizmus bűnében is elmarasztalják. De míg az előbbi tekintetben a románok igazán söpörhetnének a saját portájuk előtt — sőt —, a második vád némi analízist kíván. Amint arról már szó volt, az erdélyi kommunisták új magyar vezető osztályt teremtettek Romániában. Hogy volt ez lehetséges? Egész Kelet-Európában főleg a kisebbségek voltak hajlamosak a baloldali forradalmiságra. A zsidók szerepét a kommunista mozgalomban mindenki ismeri, de ne feledkezzünk meg a lett lövészekről, Lenin pretoriánus gárdájáról (vagy inkább egy későrómai császár germán testőrségére emlékeztet?), a magyarországi és csehországi német szociáldemokratákról, a bajor szeparatizmus és kommunista fölforgatás egybeeséséről a húszas években és így tovább. Az erdélyi magyarok sem voltak kivételek. Erdélyben a kommunista hatalomnak olyan gyökerei voltak, aminőket Magyarországon hírből sem ismertek. Az oka mindennek lelki természetű és meglehetősen szimpla.

Hogyan lehet hatalomra, hírre, dicsőségre, ragyogásra áhítózni olyan világban, ahol a zsarnokság is a demotikus (*nem* demokratikus) többségi elv alapján áll? Olyan világnézet birtokában, amely irrelevánsnak tekinti az etnikai különbségeket. A marxista osztályszemlélet letörölte a kisebbségi szegyenbélyeget, a nagyravágyás legitim lett, az etnikai-közösségi előnyszerzés jól őrzött titok. Illetve hát nem is olyan jól őrzött titok. Aki nem illúziók hályogán át nézi a históriát, nem kárhoztathatja az erdélyi magyar kommunistákat azért, hogy hadállásokat építettek ki a maguk s ezzel valamelyest persze népük számára. A gyűlölt rendszerrel való azonosulásuk azonban örökös pszichológiai hátránnyal verte meg a magyarságot. A sztálini etatizmusban pedig nincsenek szilárd fedezékek. Az erdélyi magyar elit keserű, de passzív beletörődéssel vette tudomásul vereségét. Jó példája ennek Szabédiék öngyilkossága a kolozsvári magyar egyetem megszüntetésekor. A végső tragédia bekövetkeztéig néhány áttételes történelmi célozgatáson kívül pissenés sem hallatszott. (Az *Ellenpontok* lázadása jóval későbbi volt.) A magyarokat sorra távolították el az államvédelemből, a hadseregből, a rendőrségből, a párt- és tanácsi apparátusból, a tömegszervezetekből, a vállalatok gazdasági vezetéséből. Szimbolikus jelenlétük is egyre kisebbre szorult. Csak a sterilizált, politikamentes kultúra maradt

meg utolsó bástyának, amely a hatvanas-hetvenes években egy utolsó – hatalmas és emlékezetes – túlizgatott tevékenységgel, jelentékeny teljesítmények egész sorával zárta le az erdélyi magyarság történeti egzisztenciáját.

A megtámadott magyar nyelv és kultúra, a szétszórásra ítélt etnikai tömbök, a magyarság nemzeti büszkeségének védelme olyan emberekre hárult, akik technikai, de azért döntő értelemben *a velük szemben ellenséges román nemzetállam fizetett hivatalnokai, állami értelmiségiek voltak*. Helyzetük tarthatatlanná vált erkölcsi és fizikai szempontból egyaránt, a magyar kulturális intézmények fölszámolása az utóbbi években pedig a legegyszerűbb megélhetést is kockára tette. A *numerus clausus* következtében az értelmiségnek nemcsak a normális bővítése, hanem átörökítése is lehetetlenné vált. Az erdélyi magyarság szociális és politikai pozícióvesztése tömeges lecsúszássá, proletarizálódássá fajult. A foglalkozási struktúra a piramis alján is hátrányunkra változott. A román telepítési politika folytán elvesztek a magyar többségű városok, néhány székely település kivételével. Az állami értelmiség nem vonulhatott vissza birtokaira – mit tehetett egyebet, a magyar állam védelme alá menekült, tömegesen. Ma már, mint tudjuk, az elit kivonulását fejvesztett exodus követi. Útött az utolsó óra.

A tanulság roppant egyszerű. A demokratikus nacionalizmus lassan, békésen, fokozatosan asszimilálja a kisebbségeket. Tudjuk, hogy ez is szenvedésteli, fájdalmas, erőszakot és ellenerőszakot kiváltó, irtózatos folyamat. De az autark, fasiszta böszültségű és bolsevik szervezettségű totalitárius pártállam sovén önkényével szemben nincs hatékony békés védekezés.

Erős szavak.

De én ma csak megvetést tudok érezni bárki iránt, aki hamis reményekkel ámítja a magyarságot. Hagyományos politikai értelemben Erdély elveszett számunkra. De még mindig ott él kétmillió magyar. Mit lehet tenni értük?

A helyes válaszhoz Magyarország és Románia mai állapotát kell szemügyre venni. Ám még ez előtt egy óvást kell tennem. Nagyon szép és fölötte dicséretes, hogy sokan közülünk leszámoltak nacionalista ábrándjaikkal. De ez nem elég. Úgy hiszem, némely liberális-demokrata emberi jogi illúzióval is szegényebbek lettünk, amelyek elterjesztésében nem kevésbé ludas a magyaror-

szági demokratikus ellenzék. Szeretném hangsúlyozni, hogy hiszek abban, hogy az embert isteni vagy természetjog alapján, mikrokozmosz volta folytán méltóság illeti meg, s ennél fogva jogok. Ez megóv bennünket attól, hogy igazságtalanok legyünk, de ez önmagában nem politika.

Lássuk be végre, hogy semmi szégyenletes nincs abban, hogy elismerjük: *vannak* nemzeti érdekek, ezek olykor konfliktusban állnak egymással, hogy birodalmak elpusztultak, és újak születtek, hogy a történelemben vannak győztesek és vesztesek.

Az a véleményem, hogy *aki nem akarja, hogy a népek versenyében a saját nemzete nyerjen, az ne foglalkozzék politikával.*

A politikai nézetkülönbségek ezen *túl* kezdődnek. Természetesen arra kell törekednünk, ha nyerünk, hogy lehetőség szerint senkit ne bántunk, ne sértsünk, ne keserítsünk. Sőt: ha mindezt belátjuk, akár nagylelkű áldozatot hozhatunk másokért. Az akarat szándékaink keresztülvitelére nem azt jelenti, hogy győzni akarunk *minden áron*. Nem, nem minden áron. Akaratunk csak akkor erkölcsös, ha ügyünk igazságos. De ezt sajnos nem lehet elvont erkölcsi elvekkkel meghatározni. Civilizációk ellentétei nem pusztán morális és jogi kérdések.

Én szeretném azt, ha az erdélyi magyarok emberi jogait tiszteletben tartanák, megszüntetnék a fölháborító diszkriminációt, a fajüldöző elnyomást. De igazat mondok-e most? Csak ezt akarom? Nem szeretném-e, hogy a kolozsvári Fő téren, a státusházakban, a csendes Király és Farkas utcában azok a patricius magyar polgárok és értelmiségiek lakjanak, akik gyermekkoromban? Dehogynem. Van ehhez „emberi joguk”? Ez nevetséges kérdés. Ezt semmilyen elvont morális elv nem biztosíthatja. Ámde méltányos-e a kívánságom? Őszintén szólva nem tudom – alighanem egyszerűen képtelenség ilyen terminusokban beszélni erről. De nemcsak az engem fölnevelő civilizáció pusztult el – nyolc esztendeje kitiltottak a szülővárosomból. Ez biztosan méltánytalanság. De politikai célnak ez soványka. Mi oldódnék meg azzal, ha hazalátogathatnék? Nem, a célunk – bármilyen irreális ez ma – civilizációnk helyreállítása. A kolozsvári magyar egyetemen megtartott előadásaimról szeretnék hazafelé baktatni, s az Ursusban leülni egy sörre Szócs Géza barátommal, aki fáradtan helyezné egy székre folyóirata kefelevonataival dugig tömött irattáskáját. S megbeszelnénk, hogy ízlett az ő Petra lányának s

az én Ábel fiamnak a Berde-cipó az unitárius kollégiumban. Tudom, hogy ez álom, de ilyen álom van minden olyan ember politizálása mögött, akinek meleg vér folyik az ereiben, nem szintetikus híg lötyty.

Ám ma a fő kérdés a következő: velem álmodják-e ezt az álmot Magyarország lakosai? S a másik, talán még főbb kérdés: el tudnák-e viselni a románságnak akár legjobbjai, hogy ez az álom valóságra váljék? Hogy legyenek ismét szép régi magyar városok Erdélyben?

Hadd ne válaszoljak ma ezekre a kérdésekre.

Vegyük hát szemügyre a két országot. Mindkettő válságban van, bármennyire különböző is a két válság. Romániáé világosabb. A meztelen nyomor, az éhezés, a sötét, a kegyetlen, erőszakos elnyomás, a nemzeti konfliktus alaktalan és egyelőre esélytelen ellenállást váltott ki. A fő tünet a menekülés, amelyre Magyarországon csak későn eszméltek föl, holott épp elegen szólunk (magam pl. hét évvel ezelőtt). 1982-ben megjelent cikkemben azt kérdeztem: ha a menekülő magyarok áttörik a román–magyar határt, mi lesz? Netán löni fog rájuk a magyar határőr-ség? Akkor azt hittem, ezek szónoki kérdések. Románia azóta teljesen elszigetelődött – a sarokba szorított fenevad dacos vi-csorgása kölcsönöz még némi látszatot a Ceaușescu-rendszernek, amelynek felső szféráiban is elkezdődött a bomlás; de ez még sok évig eltarthat. Magyarországot fölösleges leírnom, föltételezem, hogy Önök ismerik hazájukat. Egy új jelenség azonban említést érdemel. A független közvélemény kezd alakot öltetni, intézményeket alkotni, s meg kell mondani, féktelen politikai agitáció folyik. Ezt látván, egyik szemem sír, a másik nevet. A rendszer inog, anélkül, hogy igazi alternatív politikai erők fölbukkantak volna. Naponta születnek újabb reformtervek, platformok, tizenkét pontok és egyebek. Elfelejtjük, hogy kétféle követelés lehetséges: az egyik az, aminek a megadására a párt-állam természeténél fogva képes, a másik az, aminek az elvételére képesnek hisszük magunkat, és amiért kockázatot és felelősséget vállalunk. Azok, akik ma csak úgy általában pl. többpártrendszer követelnek, vagy rosszhiszeműek vagy naívak. Az egypárt ebbe soha nem fog belemenni. Akkor hinnék a követelőknek, ha már megalakították volna saját pártjaikat. A többi szájhősködés. Ugyanakkor persze örvendetes látnunk ezt a politikai tiszavi-

rágzást. Legalább jól beszéljük ki magunkat, mielőtt legördül a függöny.

Rajtunk múlik azonban, hogy képesek vagyunk-e belevinni ebbe a még kétes politikai pezsgésbe a felelősség, a szilárd akarat, a politikai érett józanság elemeit. Ez nem a merészség hiányát jelenti, hanem éppen ellenkezőleg. A frázisok radikalizmusa helyett azonban a tettek radikalizmusára lenne szükség. De hol kapcsolódik mindez fő témámhoz. Erdélyhez?

Hadd emlékeztessenek az előljáróban emlegetett görög fogalomra, a *kairoszra*. Ki tudja, mikor következik be még egyszer a csillagok olyan együttállása, amikor a magyar és a román nemzeti érdek megegyezik? Ma ugyanis ez a helyzet, s ez belátható időn belül aligha fog megisméltódni. Ezt a pillanatot kell megragadnunk üstökénél, mielőtt elmúlnék.

Ugyanis a magyarságnak és a románságnak egyaránt érdeke ma, hogy az embertelen, gyilkos Ceaușescu-rendszer megdöntessék.

Egy demokratikus, szabad, önérzetes Magyarország megadhatná ehhez a lökést, örök hálára kötelezve a román nemzetet. Egy ilyen szituációban talán megállítható volna az erdélyi magyar nép civilizációjának pusztulása.

Történelmi ellentéteink, mai konfliktusaink, fájó emlékeink ellenére ma Magyarországon szánalommal, részvétellel, együttérzéssel, rokonszenvvel nézzük román felebarátainkat, akiknek a balsorsa csakugyan az égre kiált. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy ez az érzés ma nemcsak üres szófia beszédben fogalmazódhat meg, mögé állítható a becsületesen, nyíltan, férfiasan kifejezett nemzeti érdek. Az érdek bevallásától érzésünk nem hamis. Sőt. Mindkettőről egyszerre kell beszélnünk, ha nem akarjuk magunkat – és másokat – becsapni.

A közeljövőre azonban félelemmel tekintek. A jelenlegi magyarországi kormányzat, néhány félenk gesztust leszámítva, alkalmatlannak mutatkozik ennek a történelmi pillanatnak a megragadására. Ámde e pillanatban más álmunk nincs. Bátortalan magánemberek zűrzavaros hangoskodása nem helyettesítheti a felelős közigazgatásban koncentrálható politikai összakaratot, bármily rokonszenvesek legyenek egyébként e kedves magánszemélyek. De lesz-e hamarosan szabad és büszke Magyarország, amely egyszerűen példájánál és az erdélyi kapcsolatnál fogva olyan éket

verhet a Ceaușescu-rendszer visszataszító tákolmányába, amely felelősségteljes román hazafiaknak módot nyújthat rá, hogy egészen szétverjék?

1920-ban az államtól függő dzsentri elmenekült Erdélyből, de ez hátrahagyta még a középosztály polgári felét, az arisztokráciát, az értelmiséget, az egyházat. A 80-as években mindenki az államtól függ, az egész kultúrahordozó elit futásnak eredt, jobbat nem tehetvén. Mások is követik őket, az őket gyűlölő állam szerény alkalmazottai. Bevárhatjuk-e Magyarországon a reformokkal esetleg beindulható polgárosodásnak azt a fázisát, amikor elég független egzisztencia lesz ahhoz, hogy különösebb aggodalom nélkül vonja magára a pártállam neheztelését, s a párt reformjai után megcsinálja a nemzet reformjait? A válasz őszintén szólva attól is függ – tudom, hogy csak többek között, de mégis –, hogy mennyire fontosnak tartjuk Erdélyt. Mi tagadás, itt okunk van kételyekre. A gyáva és kényelmes fölháborodásban és gyűlölködésben kielégülő emocionális tehetetlenség gyöngé államok és gyöngé népek szokásos szórakozása. Már is hallatszik az oláhozás és „édes-Erdély-itt-vagyunk”-ozás.

Hát igen: államhivatalnokok nemzete nem államalkotó nemzet. Keveset tartok a fölképzelt szolga magának kerülő utakon kéjt kereső, behelyettesítő jellegű politikai izgalmairól.

Közhely, de csakugyan: az idő sűrget. Az út most nem lehet kifelé az államból, hanem az állam békés megszállása, a magunk képére formálása. Államunk a mai formájában reménytelenül tehetetlen, nem való nemzeti céljaink elérésére. Gyökeresen és gyorsan át kell alakítani ahhoz, hogy cselekvőképessé váljék.

Az erdélyi magyaroknak kulturális és politikai autonómiára, továbbá szociális pozícióik legalább egy részének visszahódítására van szükségük. Köztünk és e cél között Kelet-Európa és az egész kommunista rendszer válsága áll. A mi dolgunk, hogy e krízisből újjászületik-e Bethlen Gábor országa, vagy maga alá temeti az omladék.

Új gondolat talán, de meg kell szoknunk: Erdély, sőt egész Románia jövője is attól függ, hogy lesz-e, és mikor, új Magyarország.

Utóirat

Előadásomban nem érintettem a magyarországi nemzetiségi kérdést. Úgy tudtuk, hogy a Magyar Demokrata Fórum erről a tárgyról is szervez összejövetelt. Hírek szerint azonban ez elmarad. A méltányosság kedvéért viszont jeleznem kell, bármily futólag, hogy efelől mit tartok. A kisebbségek helyzete – a cigányokét kivéve – Magyarországon jobb, mint a szomszédban, mert az általános állapotok elviselhetőbbek. Nincs föltűnő üldözés, lehet utazni, klubéletet élni és így tovább. Az oktatás területén azonban ez nem így van. Mint emlékezetes, 1961-ben rendelettel szüntették meg a nemzetiségi iskolákat; amit ma annak neveznek – csekély kivétellel –, az magyar tannyelvű iskola, ahol immel-ámmal egy-egy szerb vagy szlovák nyelv- és irodalomórát is tartanak. Az óvodákban napi tíz percet fordítanak anyanyelvi oktatásra. Ezt az eredményt Ceaușescu csak huszonöt évvel később érte el! Persze a magyarországi nemzeti kisebbségek lélekszáma kicsiny, tagjai asszimiláltak, tájszólásban beszélnek, irodalmi anyanyelvüket gyakran alig értik. Tény azonban, hogy a kisebbségek öntudatos kisebbségének orvosolatlan panaszai vannak. Ha ezt elhallgatjuk, megmukkannunk sem szabad – bármennyire kisebb jelentőségű ez a probléma az európai horderejű erdélyi kérdésnél. A cigányokat illetően, mint mondtam, Magyarország sem jobb a Deákné vásznánál: a többi kelet-európai kommunista országgal megegyezően, e ponton nálunk is a nemtörődömség és a fajüldözés szimptomái mutatkoznak. Idevágó gondolataimat majd egyszer részletesebben is kifejtem. (Ami pedig az antiszemitizmust illeti, az ma Magyarországon inkább csak elterjedt érzelem, mintsem fenyegető realitás.)